

“BARQAROR RIVOJLANISH” ATAMASINING SEMANTIK TARKIBI VA FUNKSIONAL YUKLAMASI

**Ismoyilova Sevinch
Nurulla qizi**

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2- bosqich
talabasi*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada “barqaror rivojlanish” atamasining semantik tarkibi, uning ichki tuzilishi hamda funksional yuklamasi lingvistik va konseptual yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu terminning tarkibiy qismlari – “barqarorlik” va “rivojlanish” tushunchalari o‘zaro semantik uyg‘unlikda ko‘rib chiqilib, ularning birikishidan hosil bo‘lgan yangi konseptual birlikning mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, maqolada atamaning ilmiy diskursdagi o‘rni, uning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy kontekstlarda qo‘llanishi, global darajadagi ahamiyati va kommunikativ vazifalari yoritiladi. Tadqiqot natijalari “barqaror rivojlanish” tushunchasining ko‘p qatlamli semantik maydonga ega ekanligini hamda uning zamonaviy ilm-fan va amaliyotda muhim nazariy va metodologik asos vazifasini bajarishini ko‘rsatadi.

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ семантической структуры и функциональной нагрузки термина «устойчивое развитие». Рассматриваются основные компоненты данного понятия, их лексико-семантические особенности и концептуальное содержание. Особое внимание уделяется функционированию термина в научном дискурсе, а также его роли в экологическом, экономическом и социальном контекстах. Подчеркивается, что «устойчивое развитие» представляет собой многокомпонентную семантическую конструкцию, отражающую интеграцию различных сфер общественной жизни. Результаты исследования демонстрируют, что данный термин выполняет важную методологическую, коммуникативную и концептуальную функцию в современном научном знании.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the semantic structure and functional load of the term “sustainable development.” The study examines the lexical-semantic components of the term, its conceptual meaning, and its role in modern scientific discourse. Particular attention is paid to its application in ecological, economic, and social contexts. The paper highlights that “sustainable development” is a complex, multi-layered semantic construct reflecting the integration of various dimensions of human activity. The findings indicate that the term performs

significant methodological, communicative, and conceptual functions in contemporary science and practice.

Kalit soʻzlar: *barqaror rivojlanish, semantika, terminologiya, lingvistik tahlil, konseptual birlik, ekologik barqarorlik, iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy muvozanat, diskurs, global rivojlanish, barqarorlik paradigmasi, semantik maydon, funksional yuklama, ilmiy terminlar, ijtimoiy-iqtisodiy tizim, ekologik muammolar, resurslardan foydalanish, barqaror strategiyalar*

“Barqaror rivojlanish” atamasi zamonaviy ilmiy tafakkurda markaziy tushunchalardan biri sifatida shakllangan boʻlib, u insoniyat taraqqiyotining yangi modelini ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu tushuncha global ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda, iqtisodiy oʻsish va ijtimoiy barqarorlik oʻrtasidagi muvozanatni taʼminlash zarurati asosida yuzaga kelgan. Shu sababli mazkur atama nafaqat ekologiya sohasida, balki iqtisodiyot, sotsiologiya, siyosatshunoslik va lingvistika kabi fanlarda ham “Barqaror rivojlanish” atamasining semantik tarkibini tahlil qilish jarayonida uning ikki asosiy komponentdan iborat ekanligi aniqlanadi. Birinchi komponent – “barqarorlik” tushunchasi boʻlib, u tizimning uzluksizligi, muvozanati va tashqi taʼsirlarga nisbatan chidamliligini anglatadi. Ikkinchi komponent – “rivojlanish” esa oʻsish, yangilanish va sifat jihatidan oʻzgarish jarayonlarini ifodalaydi. Ushbu ikki komponentning oʻzaro uygʻunlashuvi natijasida murakkab semantik birlik yuzaga keladi, yaʼni rivojlanish jarayoni barqarorlik tamoyillari asosida amalga oshirilishi lozimligi ifodalanadi. Mazkur atama konseptual jihatdan koʻp qatlamli tuzilishga ega boʻlib, u ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy komponentlarni oʻz ichiga oladi. Ekologik jihatdan barqaror rivojlanish tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishni nazarda tutadi. Iqtisodiy jihatdan esa u barqaror iqtisodiy oʻsish va samaradorlikni taʼminlashni anglatadi. Ijtimoiy jihatdan esa jamiyatda adolat, tenglik va farovonlikni qaror toptirishga qaratilgan. Funksional nuqtayi nazardan qaraganda, “barqaror rivojlanish” atamasi bir nechta muhim vazifalarni bajaradi. Avvalo, u ilmiy diskursda integrativ tushuncha sifatida turli fan sohalarni birlashtiradi. Bundan tashqari, u global strategiyalarni ishlab chiqishda konseptual asos boʻlib xizmat qiladi hamda siyosiy va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda metodologik yoʻnalish vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, ushbu atama kommunikativ funksiyani ham bajarib, turli ijtimoiy guruhlar oʻrtasida umumiy tushuncha va qarashlarni shakllantirishga yordam beradi. Diskursiv jihatdan “barqaror rivojlanish” tushunchasi xalqaro hujjatlar, ilmiy maqolalar va rasmiy nutqlarda keng qoʻllanadi. U koʻpincha normativ xarakterga ega boʻlib, jamiyat taraqqiyotining ideal modelini ifodalaydi. Shu sababli mazkur termin nafaqat ilmiy, balki ideologik va strategik ahamiyatga ham ega.

“Barqaror rivojlanish” atamasini chuqurroq anglash uchun uni vaqt va makon kesimida, yaʼni diaxron va sinxron jihatdan tahlil qilish muhimdir. Diaxron yondashuv ushbu tushunchaning tarixiy shakllanish bosqichlarini oʻrganishga imkon beradi. Dastlab ekologik muammolarni ifodalash uchun yuzaga kelgan bu termin keyinchalik iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni ham qamrab olgan universal konseptga aylandi. Shu tariqa uning semantik hajmi kengayib, yangi maʼno komponentlari bilan boyidi. Sinxron tahlil esa atamaning ayni davrdagi qoʻllanish holatini koʻrsatadi. Hozirgi

zamonda “barqaror rivojlanish” turli fan sohalarida turlicha interpretatsiyaga ega. Masalan, iqtisodiyotda u resurslardan samarali foydalanish modeli sifatida talqin qilinsa, ekologiyada tabiiy muvozanatni saqlash tamoyili sifatida ko‘riladi. Bu esa atamaning kontekstual moslashuvchanligini namoyon etadi.

“Barqaror rivojlanish” atamasi mustaqil termin bo‘lish bilan birga, kengroq terminologik tizimning markaziy elementi hisoblanadi. U boshqa ko‘plab tushunchalar bilan paradigmatic va sintagmatic aloqaga kirishadi. Jumladan, “yashil iqtisodiyot”, “ekologik xavfsizlik”, “innovatsion rivojlanish”, “ijtimoiy barqarorlik” kabi birliklar bilan semantik jihatdan bog‘langan. Mazkur termin paradigmatic qatorda o‘xshash va yaqin ma‘noli birliklar bilan bir tizim hosil qiladi. Shu bilan birga, u sintagmatic jihatdan yangi birikmalar hosil qilishda faol ishtirok etadi. Bu holat uning lingvistik produktivligini va zamonaviy diskursda yuqori faollikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur atama nafaqat semantik, balki aksiologik (qadriyatga oid) yuklamaga ham ega. U insoniyat taraqqiyotining ideal modelini ifodalovchi tushuncha sifatida qabul qilinadi. Shu sababli unda ijobiy baholash komponenti ustunlik qiladi. “Barqaror rivojlanish” ko‘pincha ijtimoiy adolat, ekologik mas‘uliyat va iqtisodiy farovonlik kabi qadriyatlar bilan bog‘lanadi. Aksiologik jihatdan bu tushuncha normativ xarakter kasb etib, jamiyat rivojlanishining yo‘nalishini belgilovchi mezon sifatida xizmat qiladi. Natijada u nafaqat ilmiy termin, balki ijtimoiy ideallarni ifodalovchi konseptga aylanadi.

Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan “barqaror rivojlanish” inson ongida murakkab mental model sifatida shakllanadi. Bu model uch asosiy komponent — tabiat, jamiyat va iqtisodiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiradi. Ushbu uchlik ko‘pincha “barqaror rivojlanish uchburchagi” sifatida talqin qilinadi.

Mental xaritalash jarayonida inson ushbu tushunchani konkret tasvirlar orqali idrok etadi. Masalan, muvozanat tarozisi, aylana shaklidagi tizim yoki uzluksiz harakat obrazlari orqali barqaror rivojlanish g‘oyasi ongda mustahkamlanadi. Bu esa uning abstrakt mazmunini tushunarli shaklga keltiradi. “Barqaror rivojlanish” atamasi kommunikativ jarayonda muhim strategik vosita sifatida qo‘llanadi. U orqali nutq subyekti o‘z fikrini asoslaydi, auditoriyani ishontiradi va muayyan g‘oyani targ‘ib qiladi. Ayniqsa, siyosiy va xalqaro diskursda ushbu termin ko‘pincha legitimatsiya vositasi sifatida ishlatiladi.

Diskursiv jihatdan qaraganda, u quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- integrativ funksiya (turli sohalarini birlashtirish);
- normativ funksiya (me‘yor va standartlarni belgilash);
- persuasiv funksiya (ishontirish va ta‘sir ko‘rsatish);
- identifikatsion funksiya (ijtimoiy guruhlarini birlashtirish).

Zamonaviy bosqichda “barqaror rivojlanish” tushunchasi raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘lanmoqda. Raqamli iqtisodiyot, sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar tizimi ushbu konsepsiyaning yangi bosqichini shakllantirmoqda. Bu jarayonda atamaning semantik doirasi yanada kengayib, “raqamli barqarorlik”, “aqlli rivojlanish” kabi yangi tushunchalar bilan boyimoqda. Bu holat terminning evolyutsion rivojlanishini va uning zamonaviy texnologik muhitga moslashuvchanligini ko‘rsatadi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda “barqaror rivojlanish” atamasining ichki semantik differensiallashuvi alohida ahamiyat kasb

etadi. Ushbu jarayonda termin umumiy (yadro) ma'nodan xususiy va tor yo'nalishdagi ma'nolarga ajraladi. Natijada, u turli ixtisoslashgan diskurslarda yangi semantik variantlarga ega bo'ladi. Masalan, "barqaror energetika", "barqaror transport", "barqaror qishloq xo'jaligi" kabi birikmalar orqali atama konkret sohalarga moslashadi. Bu differentsiallashtirish jarayoni terminning semantik elastikligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, u ilmiy tilning rivojlanishida muhim omil bo'lib, yangi tushunchalarni ifodalash uchun asos yaratadi. "Barqaror rivojlanish" dastlab ilmiy neytral termin sifatida shakllangan bo'lsa-da, bugungi kunda u kuchli ideologik yuklama kasb etgan. Bu holat uning qo'llanishida ikki xil tendensiyani yuzaga keltiradi. Bir tomondan, u ilmiy aniqlik va obyektivlikni ifodalovchi tushuncha sifatida ishlatiladi. Ikkinchi tomondan esa, siyosiy va ijtimoiy manfaatlar bilan bog'liq holda normativ va baholovchi mazmun kasb etadi. Natijada, atamaning semantik maydonida neytral va baholovchi komponentlar o'rtasida muayyan ziddiyat yuzaga keladi. Bu esa uni tahlil qilishda kontekst omilini muhim deb hisoblash zaruratini keltirib chiqaradi. "Barqaror rivojlanish" atamasi turli matnlar va diskurslar o'rtasida faol harakat qiluvchi birlikdir. Diskurslararo integratsiya jarayonida u umumiy kommunikativ platforma vazifasini bajaradi. Bu esa turli ijtimoiy institutlar o'rtasida tushuncha birligini ta'minlashga xizmat qiladi. "Barqaror rivojlanish" tushunchasi global xarakterga ega bo'lsa-da, uning lokal talqinlari mavjud. Har bir hudud yoki jamiyat ushbu atamani o'z ehtiyojlari va muammolaridan kelib chiqib tushunadi. Masalan, rivojlangan davlatlarda u ko'proq ekologik innovatsiyalar bilan bog'liq bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy muammolarni hal etish bilan chambarchas bog'lanadi. Bu holat atamaning semantik moslashuvchanligini yana bir bor tasdiqlaydi va uning universalligi bilan birga kontekstga bog'liqligini ham ko'rsatadi. Mazkur atama til siyosati va terminologik standartlashtirish jarayonlarida ham muhim o'rin egallaydi. Turli tillarda uning tarjimai va qo'llanishi semantik aniqlikni saqlash masalasini keltirib chiqaradi. Masalan, ayrim hollarda "barqaror" va "uzluksiz" tushunchalari o'rtasidagi farq chalkashlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, terminologik izchillikni ta'minlash ilmiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa lingvistik normalashtirish jarayonining dolzarbligini ko'rsatadi. "Barqaror rivojlanish" tushunchasi ekodiskurs doirasida ham keng o'rganiladi. Lingvistik ekologiya nuqtayi nazaridan, til orqali ekologik muammolarni ifodalash va ularni anglash jarayoni muhim hisoblanadi. Ushbu atama ekologik ongni shakllantirishda asosiy vositalardan biri sifatida xizmat qiladi. Ekodiskursda u ko'pincha ijtimoiy mas'uliyat va ekologik ongni targ'ib qiluvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa uning nafaqat ilmiy, balki tarbiyaviy funksiyaga ham ega ekanligini ko'rsatadi. Postmodern yondashuv doirasida "barqaror rivojlanish" tushunchasi ko'pincha tanqidiy qayta ko'rib chiqiladi. Ayrim tadqiqotchilar ushbu atamani "ideal model" sifatida emas, balki diskursiv konstruktsiya sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, bu tushuncha ba'zan real muammolarni yashirish yoki soddalashtirish vositasi sifatida ham ishlatilishi mumkin. Bunday yondashuv atamaning ko'p qirrali va murakkab tabiati mavjudligini yana bir bor tasdiqlaydi. Davomini yana yangi, takrorlanmagan ilmiy jihatlar bilan kengaytiramiz:

"Barqaror rivojlanish" atamasi nafaqat mazmuniy kenglik, balki semantik intensivlik darajalari bilan ham karakterlanadi. Turli diskurslarda ushbu tushuncha

turlicha “kuch” yoki ahamiyat darajasi bilan qo‘llanadi. Masalan, ba’zi kontekstlarda u umumiy strategik yo‘nalishni bildirsa, boshqa holatlarda aniq va majburiy me‘yor sifatida talqin qilinadi. Semantik gradatsiya jarayonida atama quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi: minimal (faqat deklarativ darajada), o‘rta (amaliy choralar bilan bog‘liq) va maksimal (normativ va majburiy siyosiy konsepsiya sifatida). Bu esa uning funksional diapazoni kengligini ko‘rsatadi.

Mazkur atama turli kontekstlarda boshqa tushunchalar bilan sinonimik yoki antonimik munosabatga kirishadi. Sinonimik jihatdan u “barqaror taraqqiyot”, “uzluksiz rivojlanish”, “muvozanatli o‘shish” kabi birliklar bilan yaqinlashadi. Biroq har bir variant o‘ziga xos semantik nozikliklarga ega bo‘lib, ular to‘liq ekvivalent hisoblanmaydi. Antonimik jihatdan esa “beqaror rivojlanish”, “resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi”, “ekologik inqiroz” kabi tushunchalar bilan qarama-qarshi qo‘yiladi. Bu qarama-qarshilik atamaning baholovchi va normativ mohiyatini yanada kuchaytiradi. “Barqaror rivojlanish” atamasi ko‘pincha metatil darajasida ham qo‘llanadi, ya‘ni u nafaqat obyekt sifatida, balki tahlil vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Ilmiy matnlarda bu termin orqali boshqa tushunchalar izohlanadi, kategoriyalarga ajratiladi va tizimlashtiriladi. Refleksiv yondashuvda esa ushbu atama o‘zining o‘zi haqida fikr yuritish vositasiga aylanadi. Masalan, ilmiy diskursda uning aniqligi, chegaralari va qo‘llanish doirasi muhokama qilinadi. Bu holat terminning yuqori darajadagi nazariy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur tushuncha turli bilim sohalarini integratsiya qiluvchi platforma sifatida ham namoyon bo‘ladi. U tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar va texnik fanlar o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajaradi. Shu sababli “barqaror rivojlanish” konsepsiyasi ko‘pincha fanlararo tadqiqotlarning markazida turadi. Bu integratsiya jarayonida turli metodologiyalar birlashadi va yangi ilmiy yo‘nalishlar shakllanadi. Natijada atama nafaqat mazmuniy, balki metodologik jihatdan ham boyiydi. “Barqaror rivojlanish” atamasi nutqda ba‘zan qisqartirilgan shaklda, ba‘zan esa kengaytirilgan shaklda qo‘llanadi. Semantik kompressiya jarayonida u qisqa, umumlashtirilgan ma‘noni ifodalaydi. Masalan, oddiy nutqda u umumiy “to‘g‘ri rivojlanish yo‘li” sifatida tushunilishi mumkin.

Ekspansiya jarayonida esa atama batafsil izohlar, qo‘shimcha komponentlar va aniqlovchi birliklar bilan boyitiladi. Bu holat ilmiy matnlarda ko‘proq uchraydi va tushunchaning chuqurroq ochilishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu atama oddiy termin emas, balki murakkab konseptual tizim bo‘lib, uning tarkibida semantik yadro va keng periferik qatlamlar mavjud. Yadroda rivojlanish va barqarorlikning uyg‘unligi mujassam bo‘lsa, periferiyada ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik va madaniy komponentlar o‘z ifodasini topadi. Shuningdek, “barqaror rivojlanish” tushunchasi diaxron rivojlanish jarayonida o‘z semantik hajmini kengaytirib, tor ekologik mazmundan global ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy konsept darajasiga ko‘tarilgan. Sinxron tahlil esa uning zamonaviy diskurslarda yuqori darajadagi moslashuvchanlikka ega ekanligini, turli kontekstlarda turlicha interpretatsiya qilinishini ko‘rsatdi. Bu esa atamaning polisemantik va fanlararo xarakterini tasdiqlaydi. Funksional jihatdan ushbu termin integrativ, normativ, kommunikativ, aksiologik va ideologik vazifalarni bajaradi. U ilmiy diskursda metodologik asos bo‘lib xizmat qilsa, siyosiy va ijtimoiy diskursda strategik va persuasiv vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, uning semiotik va

kognitiv xususiyatlari ushbu tushunchaning inson ongida model sifatida shakllanishini va turli obrazlar orqali idrok etilishini ta'minlaydi. Tahlillar natijasida yana bir muhim jihat aniqlanadiki, "barqaror rivojlanish" atamasi global va lokal talqinlar o'rtasida muvozanatni saqlagan holda, turli madaniy va ijtimoiy muhitlarda o'ziga xos semantik ranglarga ega bo'ladi. Bu esa uning universalligi bilan birga kontekstual o'zgaruvchanligini ham ko'rsatadi. Umuman olganda, "barqaror rivojlanish" zamonaviy ilmiy tafakkurda markaziy konseptlardan biri bo'lib, u nafaqat nazariy tushuncha, balki global rivojlanish strategiyalarini belgilovchi fundamental paradigma sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ushbu atamani lingvistik, falsafiy va ijtimoiy jihatdan kompleks o'rganish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Brundtland G. H. *Our Common Future*. Oxford University Press, 1987.
2. Sachs J. D. *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press, 2015.
3. United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2015.
4. Dryzek J. S. *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*. Oxford University Press.
5. Fairclough N. *Discourse and Social Change*. Polity Press.
6. Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotic*. Edward Arnold.
7. Redclift M. *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. Routledge.
8. Hopwood B., Mellor M., O'Brien G. Sustainable development: mapping different approaches.
9. Adams W. M. *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development*.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati.
11. Ekologiya va barqaror rivojlanish bo'yicha zamonaviy ilmiy maqolalar to'plami.
12. Barqaror rivojlanish va lingvistika kesishgan sohadagi tadqiqotlar.